

İLEM

MAYIS
2020

**COVID-19
SORUŞTURMA
DOSYASI**

[02]

Ahmet Ayhan Çitil

Salgın ve
Gelecek

SALGIN VE GELECEK

Ahmet Ayhan Çitil*

Giriş

Bilim insanları yaklaşık 65 milyon yıl önce bir göktaşının yerküreye (dünyaya değil) düştüğünü, canlı yaşamın dörtte üçünü ve o dönemde yeryüzünde hüküm süren dinazorların ezici çoğunluğunu yok ettiğini düşünüyorlar. Bir insanın böyle bir hadiseyi duyduğunda etkilenmemesi ve düşüncelere dalmaması oldukça güç görünüyor. Özellikle astrofizikle, jeolojiyle veya zoolojiyle ilgilenen bilim insanlarından bu olayı araştırmaları, gelişim seyrini incelemeleri, kapsamını belirlemeye çalışmaları istenebilir. İnsan fiillerinden kaynaklanmayan böyle bir hadisenin felsefenin ilgi alanına girmesi pek beklenebilir mi? Felsefenin, belki de en temel işlevleri, gerçekliğin tam bir betimlemesini yapmak ve bu betimleme üzerinden insanlığa yaşamını sürdürme yolları üzerine kapsamlı öneriler getirmektir. Bu (varsayımsal) belirlemenin ışığında yukarıda anılan hadisenin nedeni ve anlamı konusunda felsefenin söyleyeceği bazı şeyler olduğunu düşünebiliriz.

Bir başka göktaşı yerküreye düşerek benzer bir etki yapabilir mi? İnsanların çok büyük bir çoğunluğunu yok edebilir mi? Böyle bir olayın gerçekleşmesi durumunda tıpkı bir zamanlar dinazorların başına geldiği gibi insanlığın yerküre üzerindeki egemenliği en azından büyük oranda sarsılabilir mi? Ve belki de insan türü yeryüzünden silinebilir mi?

Diyelim ki biz evrene fizikalist bir gözlükle bakıyoruz ve evrende olup bitenlerin mekanik bir nedensellikten kaynaklandığını düşünüyoruz. Böyle bir durumda bizim oluşumuna hiçbir biçimde müdahil olamadığımız bir nedensellik zinciri içerisinde benzer bir göktaşının yeryüzüne

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesidir.

çarpabileceğini pekâlâ düşünebiliriz. Böyle bir düşünceyi temellendirebilen felsefenin, insanlara nasıl yaşamalarının iyi olabileceği konusunda neler söylemesi beklenir? Yine diyelim ki biz evrene, fizikalist perspektifi aşan bir gözle bakıyoruz. Yaratıcı bir Tanrı'nın bulunduğunu ve her ne oluyorsa onun iradesine tâbi olarak gerçekleştiğini düşünüyoruz. Böyle bir durumda belki de böyle bir olayın gerçekleşip gerçekleşmemesinde cüzi irademizle o yaratıcının bize yüklediği bazı yükümlülükleri yeterince gerçekleştirip gerçekleştirmediğimiz bir etkisi olabileceğini düşünebiliriz. Aynı soruları burada da tekrar edelim: Böyle bir düşünceyi temellendirebilen felsefenin insanlara nasıl yaşamalarının iyi olabileceği konusunda neler söylemesi beklenir?

 Böyle bir felaketten,
 o felaketin
 karşılandığı süreçten
 hangi dersler
 çıkarılmalıdır?
 Böyle bir felaket
 gelecekteki
 toplumun kuruluşu
 ve devamı
 bakımından hangi
 kaçınılmaz
 sonuçlara yol açar?

Belki bu noktada sorulması gereken daha ilginç sorular da vardır: Böyle bir olay yaklaştığında veya vuku bulduğunda toplumsal düzeni –eğer bir toplum oluşturacak kadar bir insan topluluğu kalırsa– korumak için neler yapılmalıdır? Böyle bir felaketten, o felaketin karşılandığı süreçten hangi dersler çıkarılmalıdır? Böyle bir felaket gelecekteki toplumun kuruluşu ve devamı bakımından hangi kaçınılmaz sonuçlara yol açar?

Ele aldığımız bu ilk vakadaki göktaşının yerküreye düşmesi ile bir virüsün mutasyon geçirip tüm yerküreyi kaplayan bir salgına yol açması arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Her ikisi de “doğal” olaylardır. Doğal bir varlık olarak insanı (beşeri) etkisi altına almaktadır. Kaynağı itibarıyla ilk bakışta toplumsal olmayan doğal bir nedeni var gibi görünmektedir. Etkilediği bölgelerdeki insanlar için ölümcül olmaktadır. Ancak benzerlik bir noktadan sonra sona ermektedir. Çünkü virüs insanların da hâlihazırda içinde yaşadığı bir yerde, yerkürede mutasyona uğramıştır. Belki de bu virüs (şu ana kadar kanıtlanamayan bazı iddialara göre) laboratuvar ortamında genetik değişikliğe uğratılmıştır. Daha önemlisi ilk ortaya çıktığı bölgede kontrol edilebilecekken (bazı uzmanların iddialarına göre böyle bir ihtimal varken) maalesef kontrolden çıkmıştır. Bir başka deyişle göktaşı örneğinden farklı olarak sürecin gelişimi irademizden tamamen bağımsız bir seyir izlememiştir. Virüsün ortaya çıktığı bölgenin, Çin'in görece daha az modernleşmiş bir bölgesi olması dikkat çekicidir. Virüsün bir epidemiden bir pandemiye doğru etki alanını genişletmesinde ise Çin'in, sanki aynı anda iki farklı tarihsel momentte yaşayan bir toplum olmasının (hem kontrolsüz köy pazarlarının yaygın olarak kurulduğu bir ülke hem de uluslararası ticaretin önemli bir aktörü olmasının) büyük bir rolü

olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak hadise sadece doğal değil, toplumsal ve tarihsel bir arka plana da sahiptir. Üstelik virüs yayılmasıyla birlikte sadece doğal sonuçlara (hastalıklara, ölümlere) yol açmakla kalmamış, Çinlilere yönelik ırkçı tavırların gelişmesinden ekonomide büyük bir yıkıma, iletişimin kontrolünde totaliter eğilimlerin yükselmesinden teknoloji ile insanlığın irtibatının yeniden düşünülmesine kadar son derece önemli toplumsal sonuçlara yol açmıştır. Tahminlere göre daha başka sonuçlara da yol açacak gibi görünmektedir. Tüm bu noktalar dikkate alındığında içinde bulunduğumuz pandemi durumu, doğal olanla toplumsal olanın iç içe geçtiği son derece karmaşık bir sürece de karşılık gelmektedir.

Bu arka planda söz konusu pandeminin insanlık tarihinde felsefi/düşünsel önemli bir değişimi tetiklemesi beklenir mi? Bu soruyu biraz daha geniş bir perspektiften şöyle de formüle edebiliriz: Felsefenin/düşüncenin, kısmen veya tamamen doğal (yani kısmen veya tamamen toplumsal-olmayan) olayları karşılama süreçlerinin benzer değişimlere yol açtığı hadiseler olmuş mudur? Kanaatimizce özellikle girişte belirttiğimiz fizikalist ve teolojik bakış açılarının karşılıklı olarak konumlanmaları tam da böyle bir hadisenin sonrasında gerçekleşmiştir. Tamamen doğal kaynaklı bir hadise kökten bir düşünsel dönüşümün tetikleyicisi olmuştur. Bu hadise 1755 yılında vuku bulan Lizbon depremidir.

Bugünkü tahminlere göre 8.5-9.0 arası bir büyüklüğe sahip bu deprem, 10.000 ila 100.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Üstelik deprem Tüm Azizler Günü olarak anılan ve kutsal kabul edilen bir günde gerçekleşmiştir. Bu hadise ve hadisenin nedeni Avrupa'da yaygın tartışmalara yol açmış; bu tartışmalara o zamanlar ilgi alanının merkezinde mekanik ve fiziksel coğrafya olan Alman felsefeci Immanuel Kant da katılmıştır. Bu depremin (her hadisede olduğu gibi) ilahi bir nedeni olduğunu savunan bazı ilahiyatçı ve felsefecilere karşı, bu düşünüş biçiminin bilimsel bir açıklama içermediğini, bilimsel bir açıklamanın mekaniğe dayanarak yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmanın karşı cenahında yer alanlar ise o dönemde geliştirilen Leibniz ve Newton mekaniklerinin her ikisinin de (özellikle uzay, zaman ve nedenselliğin temellendirilmesi bakımından) Tanrısal bir cevher fikrine istinat etmeleri olgusundan hareketle nihai açıklamanın kendilerinin iddia ettiği gibi ilahiyat perspektifinden verilebileceğini savunmuşlardır. Kant bu fikirleri haklı bulmak durumunda kalmıştır. Uzay ve zamanın varlığını ve nedenselliği klasik metafiziksel bir perspektife dayanmaksızın temellendirmeyi başaramadığı takdirde bilimsel düşünüş biçiminin

-----
Felsefenin/düşüncenin, kısmen veya tamamen doğal (yani kısmen veya tamamen toplumsal-olmayan) olayları karşılama süreçlerinin benzer değişimlere yol açtığı hadiseler olmuş mudur?
-----

akademide hâkim olamayacağı kanaatine ulaşmıştır. Bilindiği gibi bu kanaatinden hareketle giriştiği Kritik projesi spekülâtif metafizik ile bilimsel düşüncenin kökten biçimde birbirinden ayırmasıyla nihayetlenmiştir. İnsan bilgisi fenomenal olanla sınırlanmış, kendi başına olduğu hâliyle gerçeklik bilinemez addedilerek bilimsel bilginin dışında bırakılmıştır. Her ne kadar Kant'ın felsefi görüşleri aynıyla benimsenmese de Kantçı ruh, bilimsel bilgiyi esas alan pozitivist ve pragmatist iki farklı çizginin gelişmesini ve akademide hâkim olmasını sağlamıştır.

İlginç biçimde bu realist anlayış, kendinde bir hakikatin olmadığı fikrine dayalı "post-truth" kavramı ile tutarlı biçimde savunulur hâle gelmiştir. İnsanlık emek ve dil yoluyla kendisine konforlu bir ev inşa edip içine kurulmayı ve rahat bir yaşam sürmeyi hayal etmiştir.

Kant'ın fikirlerinin beraberinde getirdiği dönüşüm sadece teorik bilimlerle sınırlı kalmamış, pratik felsefe bakımından da önemli sonuçlara yol açmıştır. Kant'ın ahlak ve hukuk üzerine düşünceleri ile Alman romantizminin fikirleri, Fichte gibi filozofların düşüncelerinde ilginç bir karışıma neden olmuştur. Bu filozoflar insanların kendilerini ait ve güvende hissetmelerini sağlayacak bir bütün arayışına girerek aydınlanma yüzyılında geçerliliği yitiren ümmet bütününe yerine ulus/millet bütününe ikame etmeyi önermişlerdir. Bu düşünüş biçiminde modern devlet fikri neredeyse klasik metafizikteki Tanrı kavramının konumuna yerleşmiştir. Alman idealist felsefe geleneği içerisinde olgunlaştırılan bu fikirler, Fransız devrimi ile başlayan tarihsel dönüşümün tüm dünyaya yayılmasında oldukça belirleyici olmuşlardır.

Bu dönüşüm sürecine bağlı olarak numenal olana karşıt olarak fenomenal olanın, kendinde olana karşıt olarak (ister emek ister dil kökenli olsun) insani eylem ile inşa edilenin varlık bakımından esasa yerleştirildiği bir düşünüş biçimi geliştirilmiştir. Bu düşünüş biçimi, özellikle son birkaç on yılda, insanların yapıp etmeleri sonucunda ortaya çıkan yapıların insandan bağımsızlık kazanarak insanı belirlemeye başladığı olgusundan hareket eden yeni realist fikirlere de kaynaklık etmiştir. İlginç biçimde bu realist anlayış, kendinde bir hakikatin olmadığı fikrine dayalı "post-truth" kavramı ile tutarlı biçimde savunulur hâle gelmiştir. İnsanlık emek ve dil yoluyla kendisine konforlu bir ev inşa edip içine kurulmayı ve rahat bir yaşam sürmeyi hayal etmiştir.

Yine son iki yüzyıldaki gelişmelere göz attığımızda kapitalizmin gelişim sürecinde piyasaların küreselleşmesi olgusu da karşımıza çıkmıştır. Ancak söz konusu küreselleşme sürecinin henüz ulus-devletlerin varlığını tehdit eder duruma geldiğini ya da ulus devletleri ikame edebilecek kurumlar ihdas edebildiğini söylemek güçtür.

Öte yandan kapitalizmin gelişim seyrinin ve küreselleşmenin çevre, savaş, açlık, göçmenlik gibi “sınır aşan sorunlara” yol açtığı izlenmektedir. Bu sorunlara karşı insanlığın “biz” olarak çözümler üretebildiğinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Son dönemlerde yaşanan savaşların sonucu olarak ülkelerini terk eden göçmenlere karşı, gelişmiş ülkelerin “kurtarma sandalı etiği” benzeri argümanlarla kapılarını kapatmaları ise en hafif tabirle esef vericidir.

Bir cihetiyle pozitivist, bir cihetiyle de pragmatist bakış açılarına istinat eden akademi büyük teknolojik ilerlemeler kaydetmiş, yapay zekâdan nanoteknolojiye elde edilen pek çok sonucun da katkısıyla yeni bir teknolojik devrim beklentisi ortaya çıkarmıştır. Özellikle yeni nesillere yukarıda bahsi geçen *sınır aşan sorunlardan* bahsedildiğinde, sanki bir “teknoloji tanrısı”nın bu sorunları nasılsa çözebileceğine dair “iyimser” bir beklentiyle karşılaşılabilmektedir.

Yaşadığımız pandemi yaklaşık iki yüzyıl önce başlayan kökten bir fikrinsel dönüşümün ve bu fikirlerin de katkısıyla gerçekleşen tarihsel sıçramaların yaklaşık iki yüzyıl sonrasında ve temel karakteristiklerini yukarıda anmaya çalıştığımız bir dönemde yaşanmaktadır. Lizbon depreminden yaklaşık 300 yıl sonra, yine doğa kaynaklı, son derece sarsıcı bir fenomen insanlığı kendisiyle ve doğayla kurduğu, kendinlikle koparttığı bağları bir kez daha sorgulamaya itmektedir. Zira pandemi bir yandan bilim aygıtının, diğer yandan da modern devlet aygıtının son derece belirleyici olduğu bir dönemde karşımıza çıkmıştır.

Bu hadise karşısında bilime ve devlete sığınan insanlara bu aygıtların performansı ve geleceği hakkında neler söylenebilir? Geline nokta insanlığın geliştirdiği bu aygıtların testi geçtiği, umulanı verdiği şeklinde mi yoksa yeni arayışlara ihtiyaç bulunduğu şeklinde mi yorumlanmalıdır?

Bu soruları, pandemi süreci ile ilgili şu üç soruyu kısaca cevapladıktan sonra ele almaya çalışacağız:

Neler oldu, neler oluyor?

Olan biteni ilk anlama girişimleri bize neler söylüyor?

Tüm bu yaşananların ışığında bizi neler bekliyor olabilir?

Bu sorunlara karşı insanlığın “biz” olarak çözümler üretebildiğinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Son dönemlerde yaşanan savaşların sonucu olarak ülkelerini terk eden göçmenlere karşı, gelişmiş ülkelerin “kurtarma sandalı etiği” benzeri argümanlarla kapılarını kapatmaları ise en hafif tabirle esef vericidir.

Neler oldu, neler oluyor?

1. Çin'in Wuhan eyaletinde başlayan bir epidemi, özellikle seyahat eden insanların taşıyıcılığıyla bir pandemiye dönüştü. Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde yaşananın bir pandemi olduğunu iddia etti.

2. Şu ana kadar yaşanan vaka sayıları ve ölümler her ne kadar çok ciddi rakamlara ulaşmış olsa da pek çok tarihçi ve bilim insanı, insanlığın, geçmişte yaşanan salgınlarla kıyaslandığında (hastalığın kaynağını, yayılma şeklini bilme, hastalara palyatif destek sağlama vb.) pek çok açıdan çok daha iyi durumda olduğunu öne sürüyor.

3. Salgınla mücadelede uluslararası örgütlerden ziyade ulus devletlerin ön aldıkları görülüyor. Asya ülkeleri aldıkları sert ve hızlı tedbirlerle vaka sayısının sınırlı kalmasını sağlamakta daha başarılı bir profil çiziyorlar. Özellikle Çin'in yüksek gözetim ve iletişim teknolojilerini sonuna kadar kullanması çoğunlukla bir başarı öyküsü olarak anlatılıyor.

4. Uluslararası alanda geçmişte yaşanan birçok krizden farklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin başarılı bir liderlik sergilemediği görülüyor.

5. Devletlerin kriz sırasında kamuoyuyla iletişim kurma kanalları ve beklentileri yönetme usulleri çok büyük önem arz ediyor. Türkiye'de devletin, kaygı, panik ve yılgınlığa sebep olmama, sayısal verilerle sürekli bilgilendirme yapma, sağlık sektöründe ve diğer alanlarda çalışanlarının moralini yüksek tutmaya çalışma ve sosyal devlet anlayışını hissettirme gibi amaçları bir arada gerçekleştirmeye çalıştığı gözlemleniyor.

6. Hastalığın yayılma hızını düşürme ve bu suretle sağlık sistemi üzerine binen yükü azaltma en önemli hedef olarak göze çarpıyor. Bu nedenle okullar öğrenimlerine uzaktan ve çevrimiçi araçlarla devam ediyorlar. Çevrimiçi toplantı programları (bazı güvenlik sorunları çıkarmakla beraber) eğitimin belirli bir kalite kaybı da olsa aksamamasını sağlamış görünüyor.

7. Müzelerden yayınevlerine, film şirketlerinden, tiyatrolara, (...) pek çok kurum ve kuruluş çevrimiçi içeriklerini kısmen veya tamamen evde kapalı kalmış insanlara açıyorlar.

8. İnsanların kendilerini olabildiğince izole etmeleri, belli günlerde ilan edilen sokağa çıkma yasaklarına uymaları bekleniyor. Her ne kadar eve kapanmak zor da olsa mevcut iletişim teknolojileri ve sosyal medya araçları bu izolasyonun yan etkilerini azaltıcı bir işlev görüyor. Böyle dönemlere

-----
Özellikle yeni nesillere yukarıda bahsi geçen sınır aşan sorunlardan bahsedildiğinde, sanki bir "teknoloji tanrısı"nın bu sorunları nasılsa çözebileceğine dair "iyimser" bir beklentiyle karşılaşılabilir.

-----

mahsus bir mizah ve yardımlaşma anlayışı insanların morallerini yüksek tutmalarına yardımcı oluyor.

9. Sosyal medyanın doğruluğu teyit edilemeyen bilgileri kontrolsüz biçimde yaydığı da gözlemleniyor.

10. Yaşamın neredeyse tamamının eve taşınması, özellikle kadınların iş yükünün olağanüstü artırıyor. Kadınlar (Deniz Kandiyoti'nin bir röportajında kullandığı sözcüklerle ifade etmek gerekirse) temizlikten, çocukların eğitimine, (...) pek çok konuda zaten koordinatörken şimdi fiilen icracı olmak durumunda kalıyorlar.

11. İnsanların zamanla ilişkilerinde de bir değişim yaşanıyor. En azından bazı zaman dilimlerinde, hız odaklı bir kültürden her şeyin yavaş işlediği bir yaşam biçimine geçiş yaşanıyor ve bu beraberinde uyumsal güçlükler getiriyor.

12. Geçmişte koşulsuz hizmet beklentisinin pervasızlığına kapılan hastaların ve hasta yakınlarının şiddetine maruz kalan sağlık çalışanların büyük fedakârlıkları toplum nezdinde ilgi ve takdir görüyor.

13. Pek çok tıbbi araştırma kurumu ve ilaç şirketi hastalık için aşı ve ilaç geliştirmek üzere yoğun çaba harcıyor.

14. Yapılan tüm uyarılara rağmen insanların bir kısmının sorumsuz hareketler sergiledikleri gözlemleniyor. İtalya gibi bazı ülkeler bu sorumsuzlukların da katkısıyla maalesef ağır bedeller ödemek durumunda kalıyorlar.

Olan biteni anlamaya yönelik ilk anlama girişimleri bize neler söylüyor?

1. Pek çok düşünürün olup biteni anlamak ve anlamlandırmak konusunda Ulrich Beck'in *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* adlı klasik eserinden yararlanmayı seçtiği görülüyor. Özellikle Beck'in sınıf ve zümre konumlarında varlığın bilinci belirlemesinden söz edilse de konu özellikle doğadan kaynaklanan risklere gelince bunun tam tersinin geçerli olduğu ve bilincin varlığı belirlemeye başladığı iddiasının, tüm bu yaşananlarca teyit edildiği sıklıkla ifade ediliyor.

2. Salgının yarattığı güçlükler, durumun kavranmasına ilişkin zorluklar, temelsiz komplo teorilerinden kehanetlere ve lanetlere akıl-dışı denilebilecek düşünce biçimlerine de kapı aralıyor.

İnsanların zamanla ilişkilerinde de bir değişim yaşanıyor. En azından bazı zaman dilimlerinde, hız odaklı bir kültürden her şeyin yavaş işlediği bir yaşam biçimine geçiş yaşanıyor ve bu beraberinde uyumsal güçlükler getiriyor.
-----

3. Her şeyi nesnesi kılmaya, öngöründe bulunmaya, kontrol etmeye ve hâkimiyet kurmaya odaklı araçsallaştırıcı aklın, hadiseleri öngörmek, anlamak ve anlamlandırmak konusundaki yetersizliği bu olayda bir kez daha açığa çıkıyor. Belirsizlikle, öngörülemezlikle nasıl irtibat kurulacağı ve nasıl birlikte yaşanacağına dair düşünüş biçimleri geliştirmeye yönelik çabaların önemi daha iyi anlaşılıyor.

4. Bazıları insanın doğayla kurduğu ilişkinin yanlışlığından ve bu yanlışlığın bedelini ödemekte olduğundan söz etmeyi tercih ederken, bazıları ise (Lizbon depremi sonrasında hatırlatır tarzda) virüsün Tanrı'nın insanlığa verdiği bir ceza olduğuna inanma yolunu seçiyor.

5. Devletin koruyucu kanatlarının ve bilimin şifa vaat eden araştırmalarının yanı sıra toplumsal bağların ne kadar önemli olduğunun anlaşıldığını öne sürenler, pandeminin insanlığın yeni bir toplumsallık oluşturma ihtiyacının farkına varmasını sağladığını/sağlayacağını vurguluyorlar.

Tüm bu yaşananların ışığında bizi neler bekliyor olabilir?

1. Yaşananlardan hareketle iyi işleyen bir modern devlet aygıtının ne kadar önemli olduğunun anlaşıldığı kanaatindeyiz. Pandemi sonrası dönemde devletlerin daha korumacı refleksler göstereceği düşüncesi sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bu durumun küreselleşme karşısı bir ivme yaratıp yaratmayacağını zaman gösterecektir. Öte yandan küresel krizlerin şimdi olduğu gibi gelecekte de yaşanabileceği öngörüsünden hareketle küresel liderlik ve koordinasyon ihtiyacının arttığı da bir gerçektir. Küresel liderlik ve koordinasyonun artık Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakılmayacak bir inisiyatif hâline geldiği çok net biçimde görülmüştür. Uluslararası arenadaki önemli aktörlerin ve örgütlerin bu ihtiyaca cevap verecek biçimde bir dönüşüm geçirmeleri beklenebilir.

2. Yaşanan krizin esasında "hastalık" yer aldığı için sağlık teknolojisindeki (ilaçtan genetiğe, moleküler biyolojiden protezlere, ...) yatırım ve araştırmaların daha da yoğunlaşması beklenebilir. Teknolojiye yönelimin, yapay zekâdan nano-teknolojiye, enformasyon teknolojilerinden biyo-teknolojiye tüm alanları kapsayacak şekilde genişleyeceği, sadece sağlık alanıyla sınırlı kalmayacağı da söylenebilir.

3. Geçmişte, ekonomik sıkıntılardan terörizme pek çok gerekçeyi, teknolojiyi vatandaşların tüm etkinliklerini kontrol ve otoriterleşme için gerekçe olarak kullanan yaklaşımların ellerine, pandemi ile birlikte yeni bir

Her şeyi nesnesi kılmaya, öngöründe bulunmaya, kontrol etmeye ve hâkimiyet kurmaya odaklı araçsallaştırıcı aklın, hadiseleri öngörmek, anlamak ve anlamlandırmak konusundaki yetersizliği bu olayda bir kez daha açığa çıkıyor. Belirsizlikle, öngörülemezlikle nasıl irtibat kurulacağı ve nasıl birlikte yaşanacağına dair düşünüş biçimleri geliştirmeye yönelik çabaların önemi daha iyi anlaşılıyor.

Geçmişte, ekonomik sıkıntılardan terörizme pek çok gerekçeyi, teknolojiyi vatandaşların tüm etkinliklerini kontrol ve otoriterleşme için gerekçe olarak kullanan yaklaşımların ellerine, pandemi ile birlikte yeni bir koz geçtiğini söylemenin pek yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

koz geçtiğini söylemenin pek yanlış olmayacağını düşünüyoruz. Asıl tartışmanın bireylerin kişisel bilgilerine erişilmesinin kim tarafından, hangi amaçla ve hangi sınırlar içerisinde kullanılacağı konularına odaklanacağı iddia edilebilir.

4. Bilindiği gibi dünya ekonomisi pandeminin çok öncesinde durgunluk sinyalleri vermeye başlamıştı. Hükümetlerin borçlanma sınırlarını zorladıkları ve vatandaşlarına, özellikle de dar gelirli kesimlere, bu borçlanma imkânları genişken sağladıkları gelirleri artık sunamaz hâle gelmeleri de iktisatçılar tarafından yüksek sesle dile getiriliyordu. Yaşanan krizin ekonomiye olan etkisi, kapitalizmin yukarıda ifade edilen seyri ile birlikte dikkate alındığında, sosyalizme ya da komünizme daha yakın üretim biçimi seçeneklerinin insanlığın gündemine bir kez daha taşınacağı ve bir seçenek olarak tartışılacağı beklenebilir.

5. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi epideminin pandemiye dönüşmesi süreci aynı mekânı iki tarihsel momentin paylaşması olgusuyla oldukça ilgilidir. Neredeyse ortaçağ şartlarında kurulu bir pazar ile uluslararası ticaretin hızına uygun bir yaşam süren plazalar aynı şehrin parçalarıdır. Pandemi benzeri risklerden sakınmayı arzu eden uluslararası camianın bakış açısından bu durumun sürmesi kabul edilebilir görünmemektedir. Dolayısıyla, yakın ve orta vadede gelişmiş ülkelerin geri kalmış bölgelere kapılarını kapatıp mutlu mesut yaşayamayacaklarına ilişkin yeni edindikleri farkındalıktan hareketle yerel olanın dönüştürülmesi ve uluslararası standartlarla buluşturulması çabaları gündeme gelebilir.

6. Bilim insanları ve kamusal aydınlar bu tür salgınlar da dâhil insanlığı tehdit eden (küresel ısınma, nükleer savaş vb.) diğer krizlerden uzun süredir söz etmekteydiler. Toplumların bu tür tehditleri biraz daha ciddiye almaları ve siyasilere tedbir alma yönünde baskı oluşturmaları gündeme gelebilir.

Sonuçlar

Tüm bu öngörülerin ışığında girişte sorduğumuz sorulara dönebiliriz. Sorularımızı hatırlayalım:

Pandemi hadisesi karşısında devlet ve bilim aygıtlarına sığınan insanlara bu aygıtların performansı ve geleceği hakkında neler söylenebilir? Gelinek nokta insanlığın geliştirdiği bu aygıtların testi geçtiği, umulanı verdiği şeklinde mi yoksa yeni arayışlara ihtiyaç bulunduğu şeklinde yorumlanmalıdır?

Özel olarak Türk toplumu genel olarak da insanlık ölümün yıkıcı tehdidi karşısında devlete sığınmış, bilim insanlarına kulak vermiş, geliştirilecek ilaç teknolojilerinin haberlerini beklemeye başlamış ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak gündelik yaşamını sürdürmeye ve kendisini oyalamaya yönelmiştir. Toplum içerisinde geliştirilen sivil yardımlaşma girişimleri bu ana eksene cüzi bir destek vermiştir. Bu itibarla, yakın bir zamanda, devlet ya da bilim aygıtlarının önemini azaltacak veya işleyişini değiştirebilecek bir gelişmeyi beklemenin hayalcilik olduğu kanaatindeyiz.

Öte yandan yaşanan tehdidin toplumsal kökenli olmayışı daha gerçekçi bir metafiziğin ön plana çıkmasına zemine hazırlayabilir. 11 Eylül hadisesi sonrasında, Batı ülkelerinde ve özellikle Amerika'da, çok farklı gerekçelerden hareketle, bu yöne doğru bir gidiş olduğu zaten gözlemlenmekteydi. Ancak bu yaklaşımların otoriterlikle plüralizm arasında nasıl bir denge tutturabileceği ciddi bir sorun olarak görülüyordu. Bu gidişin pandemi sonrasında hızlanacağı, bahsi geçen sorunun da akut bir hâle geleceği öne sürülebilir.

Sonuç olarak, şu anki veriler ışığında, mevcut pandemi sürecinin, Lizbon depreminin yol açtığı değişimle kıyaslanabilecek radikal bir düşünsel veya tarihsel değişime yol açması beklenemez.

Son olarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Müslümanların, tüm bu pandemi sürecinden çıkarılabilecek derslerin ışığında neler yapmalı sorusunu ele almak istiyorum. Bu soruya yönelirken “Müslüman” terimine özcü bir biçimde yaklaşmamalıyız. İslam medeniyeti tarihinde çok temel inanç ilkeleri bir yana çok farklı yaklaşımlara ve düşünüş biçimlerine rastladığımızı unutmamalıyız. Dolayısıyla aşağıdaki tespit ve öneriler bu hususlar dikkate alınarak okunmalıdır.

1. Öncelikle pandemi gibi tüm yerküreye yayılan sorunlar tüm insanlığı ortak bir tehdide karşı bir araya getirmektedir. Bu itibarla Müslümanlar da aynı insanlık bütününe bir parçası konumdadırlar. Görünen odur ki; insanlık, modern dönemde geliştirdiği kurumsal devlet fikriyle, bilim anlayışıyla, o bilim anlayışına dayanarak ürettiği teknolojilerle geleceğe açık bir biçimde yoluna devam etmektedir. Bu süreç, yakında etkileri gittikçe daha yoğun biçimde hissedilecek olan yeni teknoloji devriminin eklenmesi neredeyse kaçınılmaz görünmektedir. Müslümanların, tüm tarihselliği ve mevcut yönelimiyle insanlıkla nasıl bir irtibat içerisinde olacağı, “insanlığa şahit ve en hayırlı ümmet” sıfatlarının hakkını nasıl vereceği bir kez daha düşünülme durumundadır.

Müslümanların kendileri kalarak, temel akidelerini koruyarak bugün yaşanan sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, yüzleşmeleri, çözümler üretmeleri gerekmektedir. Bunu başarabilmeleri, bir cihetiyle geleneğin hatırlanmasını bir diğer cihetiyle de şimdide yaşamalarını gerektirmektedir.

Fıkıhın esasen insanın lehine ve aleyhine olanı bilmesi anlamına geldiği düşünülürse modern dönemlerde yaşanan tüm tarihsel gelişmelerin ne bakımdan Müslümanların lehine ve ne bakımdan aleyhine olduğunu incelikli bir biçimde ortaya koyan ve diğer tüm furu meselelerine önceliği bulunan bir fıkıh bildirgesinin yazılması elzemdir.
-----

2. Müslümanların kendileri kalarak, temel akidelerini koruyarak bugün yaşanan sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, yüzleşmeleri, çözümler üretmeleri gerekmektedir. Bunu başarabilmeleri, bir cihetiyle geleneğin hatırlanmasını bir diğer cihetiyle de şimdide yaşamalarını gerektirmektedir. Bu itibarla Müslümanların özellikle akademide ele alınan tartışma konularıyla geliştirilen ana akım projelerle sağlıklı bir irtibat kurabilmeleri ve fikriyatta kendilerine yer açabilmeleri bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Asıl başarılması gereken, Müslümanların tepkisellikten/reaktiflikten kurtulmaları ve özetkin/proaktif bir düşünme biçimine geçiş yapabilmeleridir. Dünyada yaşanan yeni gelişmelerin kendilerine gelip nasıl çarpacağı ve buna nasıl tepki vereceklerini değil, insanlığı bugünkü hâleden daha iyi bir noktaya taşımak için ne önereceklerini düşünmeye başlamalıdır.

4. Müslümanlar, hem ferdiyeti esas alan hem de dayanışmaya imkân sağlayan toplumsal yapıların geliştirilmesinde çok zengin bir tarihsel mirasa sahiptirler. Bu mirasın kendileri ve tüm insanlık için yeniden kullanıma açılmasının zamanı gelmiş görünmektedir.

5. Fıkıhın esasen insanın lehine ve aleyhine olanı bilmesi anlamına geldiği düşünülürse modern dönemlerde yaşanan tüm tarihsel gelişmelerin ne bakımdan Müslümanların lehine ve ne bakımdan aleyhine olduğunu incelikli bir biçimde ortaya koyan ve diğer tüm furu meselelerine önceliği bulunan bir fıkıh bildirgesinin yazılması elzemdir. Müslümanların mevcut tarihsel şartlarda kendilerini doğru biçimde konumlandıklarını, bu suretle de yukarıda sözünü ettiğimiz tepkisellikten kurtarabilmelerini ve bir fail olarak hayata katılmalarını sağlayacak bilgilerle donanmalarını amaçlayan böyle bir bildirgenin yazılması Müslüman âlimlerinin birinci önceliği olmalıdır. Gerekirse (ki büyük ihtimalle gerekecektir) fıkıh usulü konuları böyle bir amacı gerçekleştirecek usul altyapısını oluşturmak üzere yeniden gözden geçirilmelidir.

Yayın Hakları:

Bu dosyanın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında İlmi Etüdler Derneği'nden yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ilem
ilmi etüdler derneği

www.ilem.org.tr [@](#) [f](#) [v](#) /ilmietudlerderneği [t](#) /ilmietudler

[Aziz Mahmut Hüdayı Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13, Üsküdar/İstanbul](#) [0 216 310 43 18](#)